
ԽԱՂՈՂԻ ԳՏԱԾՈՆԵՐ ԳԵՏԱՀՈՎԻՏ–2 ՔԱՐԱՅՐԻ (ԻՋԵՎԱՆ)
ՊՂՆՁԻՔԱՐԻԴԱՐՅԱՆ ՇԵՐՏԵՐԻՑ
(մ. թ. ա. V հազարամյակի կես)*

ՌՈՄԱՆ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ, ԻՐԵՆԱ ՔԱԼԱՆԹԱՐՅԱՆ

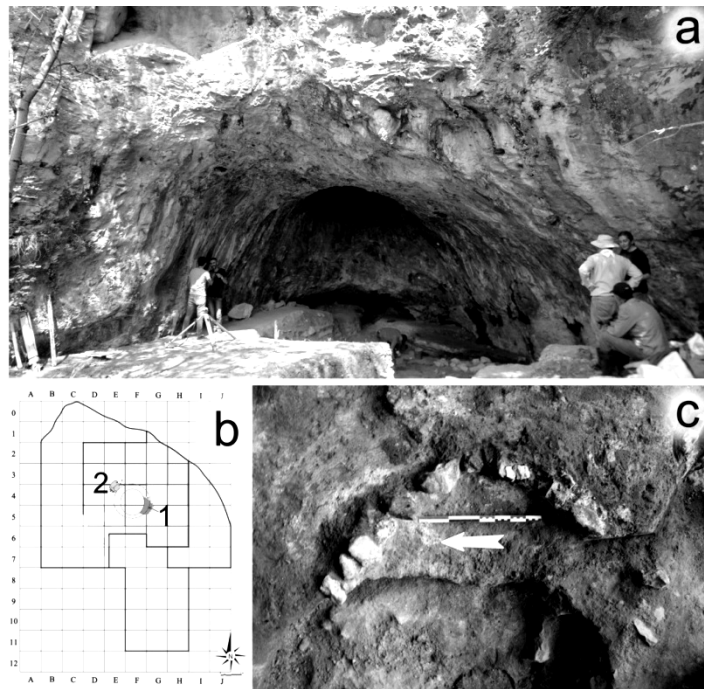
Բանալի բառեր՝ խաղող, հնաբուսաբանություն, բուսահավաքչություն, էնեոլիթ, քարայր:

Հայաստանի Հանրապետության տարածքում խաղողի գտածոներ հայտնի են վաղ երկրագործական դարաշրջաններից սկսած: Դրանցից ամենավաղ թվագրություն ունեցողներն Արարատյան դաշտում գտնվող Առատաշենի նորքարի դարաշրջանի՝ մ. թ. ա. VI հազարամյակի բնակատեղիից հայտնաբերված խաղողի երկու ածխացած կորիզներն են¹: Խաղողի օգտագործումը շարունակվել է նաև պղնձիքարիդարում. Արենի–1 քարայրից հայտնաբերված մշակովի խաղողի մեծաքանակ գտածոները և զինեգործական կառույցները, որոնք թվագրվում են մ. թ. ա. XLIII–XXXVIII դարերով, վկայում են այդ մշակույթի կրողների համար խաղողի կարևորության մասին²:

¹ R. Hovsepyan, G. Willcox. The earliest finds of cultivated plants in Armenia: evidence from charred remains and crop processing residues in pisé from the Neolithic settlements of Aratashen and Aknashen. – “Vegetation History and Archaeobotany”, vol. 17, is. 1, 2008, pp. 63–71.

² G. E. Areshian, B. Gasparyan, P. S. Avetisyan, R. Pinhasi, K. Wilkinson, A. Smith, R. Hovsepyan, D. Zardaryan. The Chalcolithic of the Near East and south-eastern Europe: discoveries and new perspectives from the cave complex Areni-1, Armenia. – “Antiquity”, vol. 86 (331), 2012, pp. 115–130; K. N. Wilkinson, B. Gasparian, R. Pinhasi, P. Avetisyan, R. Hovsepyan, D. Zardaryan, G. F. Areshian, G. Bar-Oz, A. Smith. Areni-1 Cave, Armenia: A Chalcolithic–Early Bronze Age settlement and ritual site in the southern Caucasus. – “Journal of Field Archaeology”, vol. 37(1), 2012, pp. 20–33; H. Barnard, A. N. Dooley, G. Areshian, B. Gasparyan, K. F. Faull. Chemical evidence for wine production around 4000 BCE in the Late Chalcolithic Near Eastern highlands. – “Journal of Archaeological Science”, vol. 38, 2011, pp. 977–984; A. Smith, T. Bagoyan, I. Gabrielyan, R. Pinhasi, B. Gasparyan. Late Chalcolithic and Medieval Archaeobotanical Remains from Areni-1

Գետահովիտ-2 քարայր-կացարանի պղնձիքարի դարաշրջանի համար արձանագրված խաղողի գտածոները ժամանակագրորեն հաջորդում են Առատաշենի նորքարիդարյան և նախորդում են Արենի-1-ի պղնձիքարիդարյան գտածոներին:

Նկ. 1. a – Գետահովիտ-2 քարայրը (2018 թ. պեղումների ընթացքում), b – քարայրի հատակագիծը՝ խաղողի գտածոների հայտնաբերման կետերով՝ 1 – str. 148, 2 – US53, c – Structure 148 կրակատեղին:

Գետահովիտ-2 քարայր-հնավայրը գտնվում է Աղստև գետի վտակ Խաչաղբյուր գետի կիրճում (N 40° 54' 38.5", E 045° 05' 59.7"), ծովի մակերևույթից 968 մ բարձրության վրա: Հնավայրը Տավուշի մարզում է՝ Իջևանի Ենոքավան ու Գետահովիտ գյուղերի միջև: Այն տեղակայված է քարայրում և դրա բացվածքի հարակից հատվածում: Քարայրն ունի երկու սրահ, իսկ բացվածքն ուղղված է դեպի հարավ (նկ. 1.a): Պեղումներ կատարվել են միայն մեծ շուրջ 64 մ² մակերեսով սրահում և դրան հարող բացվածքի դիմացի տարածքում (Մ. 2): Դեպի փոքր սրահ է տանում նեղ սողանցքը: Քարայրում գրանցվել են երեք հիմնական մշակութային շերտեր. միջնադար, պղնձիքարիդար և վերին հին քարիդար, որոնք, ըստ ռադիոմետրիկ անալիզների, թվագրվում են հա-

(Birds' Cave), Armenia. – “Stone Age of Armenia. A Guide-book to the Stone Age Archaeology in the Republic of Armenia”, Kanazawa: Kanazawa University, 2014, pp. 233–260.

մապատասխանաբար մ. թ. IX–XII դարերով, մ. թ. ա. V հազարամյակի կեսերով և մ. թ. ա. մոտ XXII հազարամյակով: Հնավայրը պեղվել է հիմնականում հայ-ֆրանսիական արշավախմբի (“Mission Caucasus”) կողմից՝ 2011–2017 թթ., իսկ 2018 թ.՝ միայն հայկական արշավախմբի ուժերով⁴:

Քարայրն օգտագործած մարդկանց բուսական սննդի և, ընդհանրապես, բույսերի օգտագործման, ինչպես նաև քարայրի միջավայրի ֆլորայի ու բուսականության մասին տվյալներ ստանալու նպատակով հնավայրում կատարվել են հնաբուսաբանական հետազոտություններ: Որպես հնաբուսաբանական հետազոտությունների դաշտային աշխատանքների փուլ՝ կատարվել են քարայրի մշակութային շերտերից բուսական մնացորդների անջատման աշխատանքներ՝ ֆլորացիայի և լվացման մեթոդներով: Խաղողի կորիզի առաջին գտածոն (նկ. 2–1) հայտնաբերվել է այս ճանապարհով, իսկ երկրորդը (նկ. 2–2)՝ պեղումների ընթացքում:

Քարայրում կատարված հնաբուսաբանական հետազոտությունների արդյունքում հայտնաբերվել են վայրի ծառափային բույսերի սերմերի և պտուղների մնացորդներ⁵: Դրանց կազմում գերակշռում են փռշնու (*Celtis* sp.) կորիզները, սակայն ուշագրավ են խաղողի երկու կորիզների գտածոները՝ հաշվի առնելով խաղողի օգտագործման (օրինակ՝ գինեգործությունը) կարևորությունը՝ որպես մշակութային երևույթ: Կորիզները հայտնաբերվել են հնավայրի պղնձիքարիդարյան մշակութային պատկանող երկու տարբեր շերտերից՝ US36 Structure 148 (2016, նկ. 1b-1, 1c) և US 53 (2018, նկ. 1b-2): Առաջին գտածոյի շերտին (US36) նախորդած և հաջորդող շերտերից վերցրած փայտածխի

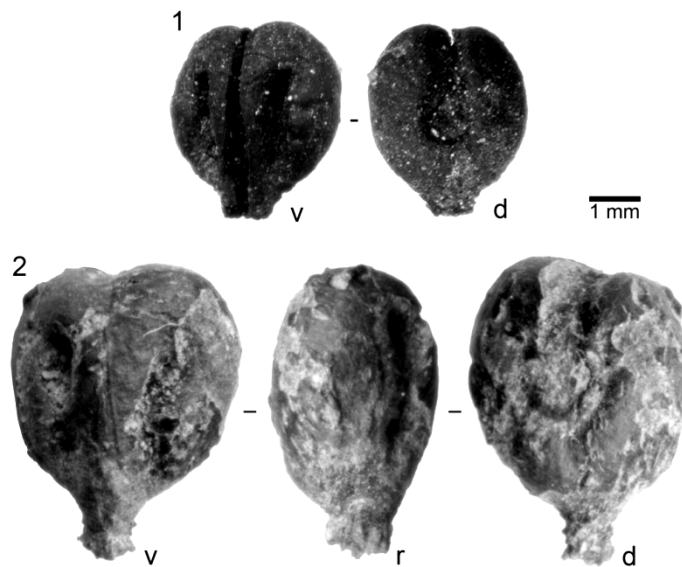
³ Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Քրիստին Շատենյեին, Նիկոլա Տադդիին, Բերանժե Պերելլոյին և արշավախմբի մյուս անդամներին, որոնց հետ համատեղ աշխատանքների, նաև նրանց սատարման շնորհիվ հնարավոր դարձավ կատարել սույն հետազոտությունը:

⁴ Ի. Քալանթարյան. Հաշվետվություն Գետահովիտ–2 քարայրի (Տավուշի մարզ) 2018 թվականի պեղումների.– ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ (հաշվետվություն), 2018: 2018 թ. պեղումներն իրականացվել են “Իջևանի գինու և կոնյակի գործարան ՓԲԸ”-ի ֆինանսական աջակցության շնորհիվ, ինչի համար խորին շնորհակալություն ենք հայտնում գործարանի տնօրինությանը:

⁵ Ուսումնասիրվել են միջնադարյան և պղնձիքարիդարյան շերտերը: Միջնադարյան շերտերից հայտնաբերված բուսական մնացորդների ուսումնասիրության նախնական արդյունքների մի մասը հրատարակվել է [I. Kalantarian, M. Arimura,

R. Hovsepyan, Ch. Chataigner. The archaeological investigations of Getahovit–2 cave (Armenia) in 2011–2012: the preliminary results. – “Aramazd: Armenian Journal of Near Eastern Studies”, vol. 7 (1), 2012, pp. 7–23]:

նադիոմետրիկ թվագրման տվյալները հետևյալն են. 4346–4179 cal BC (US 32, E3, 2015, 5420[±]35, Lyon–13482) և 4519–4343 cal BC (US 42/45, 2016, 5590[±]50, Poz. 97044 (13022/17)): Բսկ երկրորդ գտածոյի շերտից (US 53) առաջ և հետո բացված շերտերից վերցրած փայտածխի նադիոմետրիկ թվագրման տվյալները համապատասխանաբար հետևյալն են. 4542–4371 (US 52, st. 187, 2018, 5640[±]30, BETA–510630) և 4703–4545 cal BC (US 57, 2018, 5770[±]30, BETA–510631): Ըստ այդ տվյալների հայտնաբերված խաղողի կորիզներից առաջինը կարելի է թվագրել մ. թ. ա. XLVI–XLII, իսկ երկրորդը՝ XLVII–XLIV դարերով:

Նկ. 2. Գետահովիտ – 2 քարայր կացարանում հայտնաբերված խաղողի գտածոները. 1 – Structure 148, US36, G5/G4, F6/H3, FG3–4, 18.09.2016, 2 – US 53, EF–3,4,5, 01.10.2018: v – որովայնային կողմ, r – աջ կողմ, d – թիկնային կողմ:

Խաղողի կորիզի առաջին գտածոն (նկ. 2–1) 2016 թ. պեղված US36 շերտից է: Մշակութային այն շերտը ներկայացնում է պղնձիքարիդարյան բնակության շերտի հստակ պատկեր, երբ ի հայտ են գալիս կենցաղի պարզունակ կազմակերպման մանրամասներ: US36 շերտում է բացվել St. 148 կրակատեղին (նկ. 1c, 1b–1), որի կեսից ավելին, ցավոք, կտրվել էր միջնադարում փորված՝ խոշոր հորով (St. 146): St. 148-ը գտնվում էր G–4,5 քառակուսիներում՝ 1.37–1.52 մ խորության վրա: Այս պղնձիքարիդարյան կրակատեղին մոտ 0.83 մ տրամագծով կլորացած եզրերով ուղղանկյուն (կլորավուն) տեսք ունի և օղակված է մանր քարերով: Կրակատեղիից գտնվել են կենդանիների այրված ոսկորների ու ածխի բեկորներ: Պեղումների ընթացքում պարզվել է, որ կրակատեղին առնվազն երկու շերտ ունի (ստորինը՝ 1.52–1.45 մ, վերինը՝ 1.45–1.41 մ) և վերակառուցվել էր, այսինքն՝

այն օգտագործվել էր առնվազն երկու փուլով: Առաջինը՝ ներքևի կրակատեղը ոչ շատ խորը փոսի մեջ էր՝ առանց քարերի ու չափերով մի փոքր ավելի ընդարձակ էր, քան դրան հաջորդածը: Վերակառուցման և վերաօգտագործման ժամանակ կրակատեղին թեթևակի փոքրացրել են՝ այն բոլորելով մանր քարերի շարով (ավելի վաղ կառույցի այրված սպիտակ մնացորդների հետքերը շարունակվում էին հաջորդող՝ վերին շերտի քարերի տակ): Խաղողի այրված կորիզը գտնվել է կրակատեղիի վերին շերտից:

Խաղողի երկրորդ գտածոն (նկ. 2–2) ավելի խորը շերտերից է՝ US53 (E4 քառակուսի, խորությունը 2.20 մ) (նկ. 1b–2): Շերտագրորեն նույն մակարդակի վրա գտնվող US53 (west) և US54/55 (east) շերտերի պեղումների արդյունքում բացվել են մի քանի այրված հատվածներ և, ենթադրաբար, ձողերի հիմքեր (post hole): Այստեղ շատ են վանակատից ու ոսկրից պատրաստված գործիքների գտածոները և ընդհանրապես ոսկրի մնացորդները: Այս շերտը ծածկված էր մանր քարերի և ցեխի նսվածքներով (US49), որը քարայր է լցվել, հավանաբար, հեղեղի հետևանքով:

Ըստ կենսաչափական, ձևաբանական ու կազմաբանական հատկանիշների՝ երկու կորիզներն էլ պատկանում են խաղող ցեղի վայրի խաղող տեսակին (*Vitis sylvestris* C.C.Gmel. կամ, ըստ վերջին դասակարգման, մշակովի խաղող տեսակի վայրի ենթատեսակին [= *Vitis vinifera* L. subsp. *sylvestris* (Gmel.) Hegl], նկ. 2): Ինչպես հնավայրի մշակութային շերտերից հայտնաբերված մյուս վայրած ծառաթփային բույսերը, վայրի խաղողը ևս աճում է շրջակայքում՝ մասնավորապես, Խաչաղբյուր գետի հովտում՝ գետի երկայնքով տարածվող ափամերձ բուսականության կազմում:

Խաղողի հայտնաբերված կորիզները, ամենայն հավանականությամբ, մարդու օգտագործած պտուղների մնացորդներն են, քանի որ հայտնաբերվել են նրա գործունեության արդյունքում ստեղծված մշակութային շերտերում: Ավելին՝ խաղողի գտածոներից առաջինը հայտնաբերվել է մարդու պատրաստած կրակատեղիից (Str. 148) և ածխացած է, որը լրացուցիչ փաստարկ է մարդու կողմից օգտագործված լինելու մասին:

Թեև խաղողի հայտնաբերված կորիզները պատկանում են վայրի տեսակին, սակայն դրանց առկայությունը վաղ երկրագործական շրջանի շերտերում կարևոր է այն առումով, որ տվյալ վայրի տեսակը, որը մշակովիի նախնին է, կարող էր սկզբնապես դառնալ տվյալ տարածաշրջանում խաղողի մշակության սկզբնավորման համար: Ենթադրաբար, այն կարող էր նաև քարայրի շրջակայքից տեղափոխվել քարայրն օգտագործած անասնապահների և որսորդների բնակատեղիներ ու մշակվել այնտեղ:

НАХОДКИ ВИНОГРАДА ИЗ ЭНЕОЛИТИЧЕСКИХ СЛОЕВ
ПЕЩЕРЫ ГЕТАОВИТ-2 (ИДЖЕВАН)
(Середина V тысячелетия до н. э.)

РОМАН ОВСЕПЯН, ИРЕНА КАЛАНТАРЯН

Резюме

Ключевые слова: виноград, археоботаника, собирательство, энеолит, пещера.

Находки винограда на территории Республика Армения известны с раннеземледельческих периодов, но в целом они крайне редки. В результате раскопок и археоботанических исследований, проведенных в пещере Гетаовит-2, были найдены две виноградные косточки из двух разных энеолитических слоев, относящихся к XLVI–XLII и XLVII–XLIV вв. до н. э. – US36 (структура 148) и US53. Находки косточек винограда энеолитического периода из памятника Гетаовит-2 по возрасту следуют за находками из неолитического поселения Араташен и предшествуют энеолитическим находкам из пещеры Арени-1, восполняя тем самым пробел в изучении истории винограда на территории Армении.

FINDINGS OF GRAPE FROM THE ENEOLITHIC LAYERS OF THE GETAHOVIT-2
CAVE (IJEVAN)
(Mid 5th millennium BC)

ROMAN HOVSEPYAN, IRENA KALANTARYAN

Summary

Key words: grape, archaeobotany, gathering, Eneolithic, cave.

The finds of grape in the territory of the Republic of Armenia are known from the early agricultural periods, but, in general, these finds are very rare. As a result of the excavations and archaeobotanical studies conducted in the Getahovit-2 cave, two grape pips were found from two different Eneolithic layers dated by the 46th–42nd and 47th–44th centuries BC - US36 (Structure 148) and US 53. The findings of the Eneolithic period grape from the Getahovit-2 site chronologically follow the Neolithic finds of Aratashen and precede the Eneolithic finds of Areni-1, thus filling the gap in the history of the grapes in the territory of Armenia.